

Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkırman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Gözlemleri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Observations of von Campenhausen regarding the Socio-cultural Lives of Bucak Turks

Ayşegül KUŞ¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşegül Kuş (Doç. Dr.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Samsun, Türkiye.
E-posta: aysegulkus@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8051-6001

Başvuru/Submitted: 15.09.2022

Revizyon talebi/Revision requested:

29.04.2023

Son revizyon/Last revision received:

09.05.2023

Kabul/Accepted: 20.06.2023

Atıf/Citation: Kus, Ayşegül. "Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkırman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Gözlemleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 1 (2023): 25-47.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1175729>

öz

Etimolojik olarak Türkçe bir kelime olan bucak "uzak, köşe, uç, yer" gibi anlamlarına gelir. Bu adlandırma bir noktaya kadar Bucak bölgesinin sahip olduğu coğrafi yapı hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bucak hem 15. ve 19. yüzyıllar arasında Türk kavimlerinin yerleştiği bir yer olarak hem de Kırım'a giden yollar üzerinde bulunması nedeni ile Türk tarihinde sosyal, kültürel ve jeo-stratejik bakımdan önemli bir rol oynamıştır. Bucak'ın siyasi ve idarî bir bölge olarak ortaya çıkması Osmanlılar döneminde gerçekleşmiştir. II. Bayezid 1484'te, Tuna'nın kuzey kolu üzerinde kurulan ve Boğdan-Lehistan yollarını kontrol eden Kili Kalesi'ni ve Turla nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde kurulan Akkırman'ı ele geçirmiştir. Ancak fethedilen bu iki kaleyi savunmak ve yolları güven altına almak için, bütün bölgeyi kontrol etmek zorunludur. Bu nedenle, Bucak, idarî, askerî ve ekonomik bir bölge olarak ortaya çıkmıştır. Bölgenin sahip olduğu jeo-stratejik ve ekonomik önem, yabancıların da burayı ziyaret etmelerine neden olmuştur. Osmanlı idaresi altında iken bölgeye gelen önemli isimlerden birisi Rusya hizmetinde asker olarak görev yapan Alman asıllı Baron Campenhausen'dir. Seyyahın bölgeye dair izlenimlerinin yer aldığı gezi notları, "Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea" adı ile 1808 yılında İngilizce olarak yayımlanmıştır. Campenhausen'in eserinde Bucak bölgesinde Türklerin yaşadığı Akkırman ve Bender gibi yerlerin fiziki yapısı ile birlikte burada yaşayan Türklerin sosyal ve kültürel yaşamları hakkında da gözlem ve incelemeleri yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Campenhausen'in verdiği bilgilerden yola çıkarak bölgenin Osmanlı idaresi altındaki durumunu, özel olarak da bölgenin önemli merkezleri olan Akkırman ve Bender'in fiziki ve sosyo-kültürel yapısını ele alarak değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Bucak, Akkırman ve Bender, Fizikî yapı, Sosyo- kültürel yaşam

ABSTRACT

The word bucak is etymologically a Turkish word with some meanings such as "distant, corner edge, and place". To some extent, this appellation provides

some information as to the geographical condition the Bucak region possesses. Bucak played a major role in Turkish history socially, culturally and geo-strategically due to the fact being both a place where Turkish tribes settled down between the 15th and 19th centuries and also a location that goes to Crimea. The emergence of Bucak as a political and administrative unit took place during the Ottoman period. In this sense, Bayezid II captured Kili Castle, established himself on the northern tributary of the Tuna River, and controlled the routes to Wallachia and Poland. He also captured Akkerman, situated on the point where the Turla River (Dinyester) empties into the Black Sea. The main reason why the Ottomans demanded Wallachia be captured was to take control of the Black Sea and provide security to the places in the eastern parts of Dobruja and the Balkans. However, controlling all the region was required to defend these two castles and secure the routes. As a result of these factors, Bucak appeared as an administrative, military, and economic region. The geo-strategic and economic importance the region possesses also caused foreigners to visit the region. One important person who came to the region during Ottomans rule was the German traveler, Baron von Campenhausen, who served as a soldier for Russia. Campenhausen's travelogues regarding his observations in the region were published in English in London in 1808 with the title "*Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*". In addition to the examinations and observations regarding the physical structure of places such as Akkerman, and Bender, he also made some observations related to the social and cultural lives of the Turks residing there. Using the information von Campenhausen provided, this study aims to generally handle and evaluate the condition of the region while under Ottoman reign and more specifically the physical and sociocultural structure of Akkerman, and Bender as the important centers of the region.

Keywords: Von Campenhausen, Bucak Turks, Akkerman and Bender, Physical Structure, Socio-cultural Structure

EXTENDED ABSTRACT

The word *bucak* is etymologically Turkish and has some meanings such as "distant, corner, point, and place". In addition, this word is given to the shrubbery and sandy places lying along rivers. In fact, this appellation enables one to gain some information regarding the geography of the region. A village also existed with the name "Bucak" in the town of Komrat, where Gagauzian Turks reside in Moldavia (then Bessarabia). Bucak exercised an important social, cultural, and geo-strategic role in Turkish history between the 15th-19th centuries, both as a place where Turkish tribes had settled down as well as its location at a point leading to Crimea. Some Turkish tribes such as the Huns, Avars, Bulgarians, Pechenegs, and Cumans had settled in the Bucak region. For this reason, Bucak can be argued to have become a Turkish homeland for the Turkish tribes who'd had a steppe culture before the conquest of the Mongols. Nevertheless, the famous Mongol Nogai Bey was the person who held political power in the Danube region between 1242-1300. After his death, Tatars continued to live in Bucak and participated in some political activities in the Balkans. However, the Tatar reign in the Bucak region ended between 1370-1380 when the region went under the Roman rule until the arrival of the Ottomans. As a matter of fact, the dense migration of the Bucak Tatars to the region after the 1550' s can be said to have been important in that it historically shows the continual presence of Turks in the region.

The emergence of Bucak as a political and administrative unit took place during Ottoman rule. During his reign, Fatih Sultan Mehmed followed a policy in order to bring the Black Sea completely under Ottoman rule. His successor, Beyazid II, also adopted the same policy. In this context, Beyazid II in 1484 captured Kili Castle, which is situated on the north tribute

of the Danube River controlling the Moldavia and Wallachia routes. With the help of the Crimean army under the command of Menghli Giray, Beyazid II in that same year also captured Akkerman, located at the point where the Turla River empties into the Black Sea. The main reason why the Ottomans desired to possess Moldavia was to gain rule of Black Sea commerce and secure the eastern parts of Dobruja and the Balkans. However, in order to defend these two castles and secure the routes, they needed to control the whole region. Therefore, Bucak emerged as an administrative, military, and economic region. The geo-strategic and economic importance of the region also drew the attention of some foreign powers and resulted in certain travelers visiting the region. One of these visitors was a German traveler, Baron von Campenhausen, who served as a soldier in the Russian army. During his visit to Bucak, he recorded the observations he made in the region. His travelogues regarding the Bucak region, Kili, an Akkerman were published in English under the title “*Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*” in 1808.

In this work, von Campenhausen is seen to give detailed information not only about the physical structure of the Bucak region, more specifically about Akkerman and Bender where the Bucak Turks lived, but also about the sociocultural lives of the Turkish people living there. The purpose of this study is to address and evaluate the physical and socio-cultural life of Akkerman and Bender, two important centers under the rule of the Ottoman Empire, thus making some contributions to the field of literature.

Giriş/Introduction

Step bölgesinin Avrupa'daki son noktası Bucak'tır ve Bucak, tarih boyunca birçok Türk topluluğuna yurt olmuştur. Bozkır kültürüne sahip olan Türkler, tarih boyunca bozkır hattında yer alan sahaları takip ederek yayılmışlardır. Bu yayılmanın en uç noktaları arasında Avrasya bozkır bölgesinin batıdaki uzantısı olan Tuna havzasının ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir.¹ Her ne kadar İskit ve Sarmatların etnik kökenleri ile ilgili bazı tartışmalar bulunsada bazıların Türkçe adlar da taşıdığı toplulukların olduğu İskit ve Sarmatlar, Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler ve Kumanlar gibi Türk topluluklar, Bucak bölgesine yerleşmişlerdir. Dolayısıyla Moğollar istila etmeden önce, Bucak'ın, bozkır kültürüne sahip Türk topluluklarının bir yurdu haline geldiği söylenebilir. Buna ek olarak, 1550'li yıllardan sonra özellikle Bucak Tatarlarının buraya yönelik yoğun göçlerinin, Türk topluluklarının tarihî olarak bölgedeki sürekliliğini ve varlığını göstermesi açısından önemlidir.²

Fakat Moğollar siyasi olarak güç kazanmaları neticesinde, Kumanların ve Rusların gücünü kırmışlar ve bu bozkır bölgesinin hâkimiyet altına alınması için ilk adımı oluşturmuştur. 1227 yılında Cuci'nin ölümü üzerine yerine oğlu Batu geçmiş ve onun döneminde gerçekleştirilen seferler sonucunda, 1236 yılında İdil Bulgar Devleti ile 1238 yılında Rus prenslikleri itaat altına alınmış ve 1238'de de Kiev fethedilmiştir. Ardından Polonya, Macaristan, Sırbistan, Çekoslovakya ve Bulgaristan üzerine bazı seferler düzenlenmiştir. Elde edilen bu başarılarla bağlı olarak Deşt-i Kıpçak, Kuzey Kafkaslar, Kırım, Harezm ve İdil-Bulgar Devletini kapsayan saha içinde Altın Orda Devleti kurulmuştur.

Bucak bölgesi de Moğolların bölgedeki bu ilerleyişinden etkilenmiştir. 1242- 1300 yılları arasında Tuna bölgesinde siyasi gücü elinde tutan kişi, ünlü Moğol beyi Nogay olmuştur. Nogay'ın ölümü sonrasında, Tatarlar Bucak bölgesindeki varlıklarını sürdürmeye devam etmişler ve Balkanlar'daki kimi siyasi mücadelelere katılmışlardır.³ Ancak Bucak bölgesindeki

-
- 1 Laszlo Rasonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Doğu Avrupa'da Türklük* içinde, (İstanbul Selenge Yayınları, 20069, 113.
  - 2 Nicolae Iorga; *A History Of Roumania. Land, People, Civilisation*, çev. Joseph Mc Cabe, (London 1925), 15; Omeljan Pritsak, "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", *Türkler* içinde II, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 509-510; A.İ. Milyukova, "İskitler ve Sarmatlar", çev. İsenbike Togan, *Erken İç Asya Tarihi* içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 150, 154, 158, 161; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, (Ankara: Karam Yayınları, 2002), 224-226; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), 27-32; Omeljan, Pritsak, "Polovetsler ve Ruslar", çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (1995), 153-158. Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllar Arasında Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Toplulukları*, (Ankara: Murat Kitabevi, 1992), 69-70. Ayrıca Kumanların Doğu Avrupa'nın etnik tarihindeki rollerine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. İstvan Vasary, "The Role Of The Turcic Peoples In The Ethnic History Of Eastern Europe", *Turks, Tatars and Russians In the 13th-16th centuries* içinde, (Burlington, 2007), 27-34; Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, (Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010), 14.
  - 3 Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976), 17; İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya, Rusya Üzerinde Türk Tatar Etkisi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 68-71; Victor Spinei, *Moldavia In the 11th-14th Centuries*, çev. Liliana Tedoreanu- İona Sturza, (Romanya: Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XX, 1986), 84; İstvan, Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar; Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

Tatar hâkimiyeti 1370-1380 yılları arasında sona ermiş ve bölge Osmanlı hâkimiyetine kadar Romenlerin kontrolü altında kalmıştır.⁴

Emecen, Osmanlıların, Karadeniz bölgesinde hâkimiyet kurmak konusundaki düşüncesinin, özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte, hız kazanmaya başladığını belirtir.⁵ Karadeniz'i tamamen Osmanlı hâkimiyeti altında bir deniz yapma isteğine yönelik Fatih Sultan Mehmed'in izlediği politikaları, yerine geçen Bayezid de devam ettirmiştir. Bu bağlamda, Bayezid Karadeniz'i bir iç göl yapmak, Polonya'ya doğru olacak seferleri daha kolay hale getirmek, Osmanlı topraklarını Kırım toprakları ile birleştirmek, Boğdan ve Lvov arasındaki ticaret yolunu kontrol altına almak gibi bazı sebeplerden ötürü, Kili ve Akkirman kalelerini almaya karar vermiştir.⁶ II. Bayezid 30 Nisan 1484'de İstanbul'dan Edirne'ye hareket etmiş, 26 Haziran 1484'de ordu Tuna'dan İsakçı'ya geçmiş ve 14 Temmuz 1484'de Kili'yi ele geçirmiştir. 19 Temmuz 1484'de Kili'den Akkirman'a hareket eden Osmanlı ordusu, 7-8 Ağustos 1484'de Akkirman'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Boğdan voyvodası Stefan Cel Mare, Akkirman ve Kili'yi geri alma teşebbüslerinde başarısız olmuş, aradığı dış desteği bulamamış ve böylece Osmanlı Devleti ile anlaşmak zorunda kalmıştır.⁷

Bucak bölgesinin Osmanlı topraklarına katılması ise Kanuni'nin 1538 Boğdan Seferi ile gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Boğdan voyvodası Petru Rareş'in Avusturya ile yakınlık kurması ve Osmanlı aleyhine bir anlaşma imzalaması, Osmanlı ile Lehliler arasındaki barış anlaşmasına aykırı olarak Lehlilerle çatışmaya girmesi, vergi ödemekten kaçınması gibi bazı gerekçelerden ötürü, Boğdan Seferine çıkmış ve 11 Eylül 1538'de Osmanlı ordu Yaş'ı ele geçirmiştir. 1538 Boğdan Seferi sonucunda Bucak bölgesi tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş⁸ ve böylece Karadeniz, Osmanlı'nın bir iç denizi haline gelmiştir. Kanuni, Bucak'ın kuzeydoğu sınırını Bender'in kuzeyinden geçirmiş ve burada bir kale inşa ettirerek Osmanlı idaresini bölgede kalıcı hale getirmiştir. Kanuni'nin bölgede Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmasından sonra, Bucak zaman zaman Boğdan voyvoda ve boyarlarının hücumlarına maruz kalmışsa da, 1806-1812'ye kadar Osmanlı topraklarının bir parçası olarak idare edilmiştir.

4 Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, 15-16. Fakat Tatarların Bucak bölgesindeki siyasi etkinliği sona ermiş, buna rağmen Türk varlığı etkisini sürdürmeye devam etmiş ve hatta ilk bağımsız Romen voyvodası olan ve Besarabya bölgesine de adını veren Basarab'ın Kuman kökenli olduğu yönünde bazı iddialar bulunmaktadır. Bkz. Vasary, "The Role of The Turcic Peoples in the Ethnic History Of Eastern Europe", 158-165; Kemal Karpat, "Eflak", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 10, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 467.

5 Feridun Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 44 (2015), 216.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 2:182; Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezıt'ın Siyasi Hayatı*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 70; Boğdanlılar'ın Karadeniz'de gerçekleştirdikleri korsanlık faaliyetlerine engel olma ve onları akınlarla yıpratma gibi unsurları da Kili ve Akkirman'ın fethedilme sebepleri arasında sayar. Bkz. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Ankara: Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 2: 32.

7 N. Beldiceanu, "1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi", *Bellekten*, XLVII/186 (1983), 597-598, Nicolae Iorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epeçeli, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005), 2: 232.

8 Mihail Guboğlu, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi (1538 M.945. 945H)", *Bellekten* L/198 (1987), 727-805; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 342-344.

Başlangıçta Akkirman sancağı olarak Rumeli beylerbeyliğine, 16. yüzyılın sonlarında da Özü eyaletine bağlanmıştır. Daha sonra Bucak, kısmen Dobruca'da yaşayan Türk halkı, özellikle de Turla-Özü (Dinyeper) arasında ve Kırım'ın kuzeyinde önemli bir kısmı göçebe olarak yaşayan Tatarlar gibi Türk boylarının daha yoğun bir şekilde yerleştiği bir bölge olmuştur. Aslında bu iskân, II. Bayezid'in Kırım hanından gördüğü yardımın karşılığında 40.000 kadar Tatar'ı Akkirman civarına yerleştirip vergiden muaf tutmasıyla daha öncesinde sınırlı bir şekilde de olsa başlamıştı. Bucak ayrıca sancak hüviyetiyle Akkirman'a ve Tatarlar da Kırım hanının yönetimine bağlanmışlardır. Bucak arazisi üzerine kurulmuş köy ve küçük kasabalarda Nogay ve Tatarların hâkimiyeti olmasına rağmen, Akkirman, İsmâil, Kili gibi ticari ve idari merkezlerde Anadolu lehçesiyle konuşan Türkler daha çoğunlukta olmuş ve bunların önemli bir bölümü de Anadolu ve Rumeli'den gelmişlerdi.⁹ 1370-80 yılları arasında Osmanlıların bölgede hâkimiyet kurmasından sonra (1484-1550), Bucak bölgesinden çekilen Tatarlar, 1484 yılında Kili ve Akkirman'nın II. Bayezid tarafından alınması ile birlikte tekrar bölgeye dönmeye başlamışlardır.¹⁰

1672'de Bucaş Antlaşmasıyla Bucak'ın sınırı 10 km. kadar kuzeye kaydırılmıştır. 18.yüzyılın başlarından itibaren de, oldukça yoğun olan Osmanlı-Rus ilişkilerinin seyrinin, bölgenin askeri, siyasi ve idari yapısı üzerinde bazı önemli etkileri olmuştur. Söz gelimi, Çar I. Petro 1711 yılında bölgeyi kısa bir süre işgal ettikten sonra boşaltmak zorunda kalmıştır. 1768-1774 savaşı sırasında Akkirman, Bender, Kili, İsmâil gibi önemli kaleler, Ruslar tarafından işgal edilmiş, ancak Küçük Kaynarca Antlaşması ile (1774) tekrar Osmanlı idaresine geçmiştir. 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında ise İsmail kalesinin bütün Müslüman halkı Rus General Suvarov'un ordusu tarafından kılıçtan geçirilmiştir. Bu savaş sonunda Turla nehrinin doğusunda kalan topraklar, imzalanan Yaş Antlaşması ile Rusya'ya bırakılmış ve böylece Rusya, Bucak kapılarına kadar ulaşmayı başarmıştır. 19. yüzyılın başında Rusya, kendisinin haberi olmadan Boğdan ve Eflak voyvodalarının değiştirilmesini bahane ederek 1806 yılında Bucak'ı işgal etmiştir. Rusların amacı, Eflak ve Boğdan'ı tamamıyla ele geçirerek Tuna'ya ulaşmak ve ardından ilk fırsatta İstanbul'a inmekti. Bu savaş altı yıl sürdü ve savaş Napolyon'un Moskova seferine çıkmasıyla sonuçlandı. Bütün kuvvetlerini Fransızlara karşı kullanmak zorunda kalan Rusya, Bükreş'te 28 Mayıs 1812'de Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzaladı. Ancak Osmanlı diplomasisinin iyi çalışmaması ve görevli Rum tercümanların ihaneti nedeniyle, Bükreş Antlaşması Osmanlıların aleyhine sonuçlandı. Bükreş Antlaşmasına göre, Bucak'ın da dâhil olduğu Prut nehrinin doğusundaki tüm topraklar Rusya'ya bırakıldı.¹¹

9 Kemal Karpat, "Bucak", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 6, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992). 1370-80 yılları arasında Bucak bölgesinden çekilen Tatarlar, II. Bayezid'in 1484 yılında gerçekleştirdiği Kili ve Akkirman fetihleri sonrasında Bucak'a geri dönmeye başlamışlardır. II. Bayezid'in 1484 yılındaki seferine Mengli Giray'ın bizzat katılmış olmasının bu geri dönüşe izin verilmesinin sebebi olduğu düşünülebilir. Bkz. Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, 19.

10 Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, 19. Buna ek olarak, 1484-1550 ve 1550-1600 yıllarında Bucak bölgesine yönelen Tatar göçü hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, 23-26.

11 Kemal Karpat, "Bucak", 341-342.

Bölgenin üzerinde kurulu olduğu coğrafyanın jeo-stratejik önemi, büyük devletlerin dikkatlerini oraya yoğunlaştırmalarına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, batılı seyyah ve araştırmacılar gözlem ve incelemeler yapmak için Bucak ve çevresini ziyaret etmişlerdir. Osmanlı idaresi altında iken bölgeye gelen önemli isimlerden birisi Rusya hizmetinde asker olarak görev yapan Alman asıllı Baron Campenhausen'dir.¹² Seyyahın bölgeye dair izlenimlerinin yer aldığı gezi notları "Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea" adı ile 1808 yılında Londra'da yayımlanmıştır. Campenhausen'in eserinde Bucak bölgesinde Türklerin yaşadığı Akkirman ve Bender gibi yerlerin fiziki yapısı ile birlikte, burada yaşayan Türklerin sosyal ve kültürel yaşamları hakkında kimi gözlem ve incelemeleri yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Campenhausen'in verdiği bilgilerden yola çıkarak Bucak'ın genel olarak Osmanlı idaresi altındaki durumunu, özel olarak da önemli merkezleri olan Akkirman ve Bender'in fizikî ve sosyo-kültürel yapısını ele alarak değerlendirmek ve alan yazına kimi katkılar sağlamaktır.

Akkirman'da Fizikî Yapı ve Sosyo-kültürel Yaşam

Campenhausen, bölgenin fizikî yapısı hakkında bilgi aktarıırken, burasının bir zamanlar Roma'nın bir kolonisi olduğunu ve eskiden "Alba Julia" olarak adlandırıldığını söyler ve Moldavyalıların bu adı "Civita Alba" şeklinde muhafaza ettiğini aktarır. Ardından pek çok seyyahın yaptığı gibi, kentin antik geçmişi hakkında bazı bilgiler verir. Ona göre, Cenevizliler burayı ele geçirdiklerinde, "Monte Castro" adını vermişler, bölge Türkler tarafından işgal edildiğinde ise "beyaz ve bulutlu" anlamına gelen "Akkirman" adını almıştır. Kent, sıkça yoğun sis bulutları ile kaplı olduğundan, bu adlandırmayı gerçekten de hak etmektedir. Akkirman aslında bir Milet kolonisidir ve Herodot'un eserinde aktardığına göre, Dairus Hystaspes burayı ele geçirdiğinde bölgede bir satraplık kurmuştur. Yunanlılar İsa'nın doğumundan önce 482 yılında Akkirman bölgesini Perslerin elinden almışlar ve Romalılar Anadolu'yu ele geçirinceye kadar burası Yunan hâkimiyeti altında kalmıştır. Ardından Akkirman Romalılar tarafından ele geçirilmiş ve "Alba Julia" adını almıştır. Venedikliler, Akkirman ve liman şehirlerini 13.yüzyılda ele geçirmiş, ancak kısa bir süre sonra Cenevizliler onları bölgeden uzaklaştırmışlardır. Akkirman ve kıyı kentleri daha sonra Tatarlar tarafından Cenevizlilerin elinden alınmış ve o zamandan itibaren de bölge Türklerin hâkimiyeti altındadır.¹³

12 Leyon Pierce Balthasar'ın oğlu olan Campenhausen, 14 Ocak 1746'da Riga'da doğdu. Eğitimine ilk olarak Göttingen'de ardından da Cenevre'de devam etti. İtalya, İspanya, Hollanda, İngiltere, İsviçre ve Almanya'da birkaç yıl süren seyahatlerde bulundu. Babasının ölümünden sonra, Rus ordusunun hizmetine girdi Potemkin yönetiminde Ochakov, Ackerman ve Bender'in kuşatılması için yapılan askeri seferlere katıldı. Rus ordusuna mensup bir subayı olarak az bilinen bazı bölgelere seyahatler yaptı. 1797'de Riga'daki süvari alayına gönderildi ve buradan binbaşı rütbesi ile ayrıldı. 8 Eylül 1807'de öldüğü tarihe kadar kendi halinde bir vatandaş olarak Riga'da yaşadı. Campenhausen, kaleme aldığı bazı eserlerinin yanı sıra, çeşitli gazetelerde makaleler de yazdı. Bkz. Ernst Baron Campenhausen-Loddiger, *Geschichte des Geschlechts der von Campenhausen (Als Manuscript für die Familienmitglieder gedruckt)*, (Riga: Druck von W.F. Häcker, 1908)

13 Baron Von Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, (London: Richard Philips, 1808), 61-62.

Akkirman, Dinyester nehrinin Karadeniz'e döküldüğü bölgede, önu sonradan kapanarak kıyı gölü olan bir körfezin sağ kenarında kurulmuştur. M.Ö. 6. yüzyılda kurulduğu bilinen ve ilk olarak "Tyras" adıyla anılan Akkirman, Rusya'nın en eski şehirlerindendir ve Avrupa'yı Asya'ya bağlayan önemli bir ticaret merkezidir. Seyyah "Akkirman" adının etimolojik olarak "beyaz ve bulutlu" anlamında geldiğini söylemesine rağmen, Bilge, Türklerin verdiği "Ak Kirman" adının, "Aspron Castron", "Cetatea Alba" ve "Bel Gorod"¹⁴ gibi "beyaz kale" anlamına geldiğini söyler. Moğol hâkimiyeti döneminde Moğollar şehre "Ak Libo" adını vermiştir. Ebü'l-Fidâ de Türklerin önceleri buraya "Akça Kirman" dediklerini belirtir.¹⁵ Daha sonra Campenhausen şehrin, limanın kenarında 3 verst (3.2km.)¹⁶ uzaklıktaki çukurlu bir bölgede kurulduğu için, belli bir mesafeden bakıldığında görülemediğini ve sanki dört kalesi suyun içinden yükselen bir görüntü sergilediğini yazar. Şehir ve mahalleleri, dört tane büyük kapısı olan çember şeklinde 2370 adımdan (1542metre)¹⁷ oluşan siperlerle çevrilidir.¹⁸ 17. yüzyılda Melek Ahmet Paşa ile birlikte kente gelen Evliya Çelebi, Akkirman kalesinin içindeki bütün evlerin doğu tarafındaki Turla nehrine, Karadeniz'e ve Kamerül kum çölü taraflarına baktıklarını söyler. Campenhouse'dan farklı olarak, Evliya Çelebi şehrin üç kapısı olduğunu ve bu kapılardan ikisinin Turla nehrine bakan küçük kapılar olduğunu belirtir. Diğerinin ise doğu tarafındaki varoşa açıldığını ve bu kapıların, seyyahın da belirttiği gibi, üç kat ve oldukça sağlam demir kapılar olduğundan söz eder.¹⁹ Osmanlılar ticari ve ekonomik endişeleri nedeniyle, bölgede güvenli bir sınır hattı oluşturmak istedikleri için, bunun en önemli merkezi, fiziki yapısının yanı sıra, sahip olduğu kalabalık nüfusu ile Akkirman kalesi olmuştur.²⁰

-
- 14 Akkirman, Osmanlı egemenliğinden sonra Rus hâkimiyetine girince, Ruslar şehrin ismini "Belgorod" olarak değiştirmişlerdir. Fakat Işık, şehrin hangi devlet tarafından ele geçirilse geçirilsin, "beyaz kale" "beyaz şehir" anlamını muhafaza ettiğine vurgu yapar. Bkz. Mustafa Işık, "XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı", *Karadeniz Araştırmaları* 18 (2008), 19.
- 15 Mustafa Bilge, "Akkirman", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.II, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 269.
- 16 Verst Rus uzunluk ölçü birimidir ve 1,0668 kilometre ve 3500 fite karşılık gelmektedir.
- 17 Ortalama olarak sıradan bir kişinin adımı 60-70 santimetredir. Bununla beraber bir adım 0.6-0.7 metre aralığındadır. Bir adımı, ortalama 0,65 metre olarak kabul edersek, 2370 adım yaklaşık olarak 1542 metre yapmaktadır.
- 18 Campenhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 62.
- 19 Evliya Çelebi, *Günümüüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 5. Kitap, 2.bs. (İstanbul: YKY, 2016), 76.
- 20 Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", 219. Emecen'e göre, 16.yüzyılın ilk çeyreğinde, Akkirman kalesinin nüfusu, %53'ünü Hristiyanların oluşturduğu 1300 kişiden oluşan bir nüfusa sahipti. Geri kalan nüfus ise Müslümanlardan oluşmaktaydı. Buna ek olarak, kalede ikamet eden askeri gücün sayısı da, neredeyse kent nüfusunun yarısını oluşturmaktaydı. 750 kişinin üstündeki bu kalabalık muhafız grubu ile birlikte, Akkirman önemli bir askeri üs ve kent durumunda idi. Şehirde bu kalabalık nüfusun ikamet ettiği dördü gayrimüslimlere, bir tanesi de Müslümanlara ait olmak üzere beş mahalle vardı. 16. yüzyılın ikinci yarısında ise, Akkirman'da 26 Müslüman mahallesi ile 10 gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, kentteki mahalle sayısı, 20'si Müslümanlara, 4'ü gayrimüslimlere ait olmak üzere 24 tane idi. Dolayısıyla, 16. yüzyılın sonlarında Akkirman'ın nüfusunun yaklaşık olarak 5000 olduğu söylenebilir. Bkz. Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", 219.

Campanhausen ardından kentin mahalleri ve evleri hakkında bilgi vermeye yönelir. O, mahallerin oldukça pis olduğunu ve alçak olan evlerin killi topraktan inşa edildiğini söyler. Ayrıca evler yüksek duvarlarla çevrilidir ve sokak tarafından bakıldığında görünmez. Evlerin camlarının hepsi bir avluya bakar ve zemine yakındır. Evlerin etrafının duvarlarla çevrili olması seyyah, Türklerin karakter olarak kıskanç olmalarının bir göstergesi olarak yorumlar. Ancak sosyolojik olayları tek bir nedene bağlamak, çok doğru olmasa gerekir; güvenlik sorunları, dinsel inaçlar, mahremiyete özen gösterme gibi durmlar da benzer uygulamalara yol açabilir. Buna ek olarak, seyyaha göre, etrafı duvarlarla çevrili olmayan sokağa bakan yapılar, diğer yerlerdeki gibi, oldukça kötü görünümlü olan kasap dükkânları ve kahvehanelerdir.²¹ Buna ek olarak, her ne kadar seyyah evlerin duvarlarla çevrili olmasını Türklerin karakter olarak kıskanç olmaları ile ilişkilendirmeye çalışsa da, bu özellikle Türklerin yerleşik yaşama geçişi ve İslam dinini kabulü ile gelişen mahremiyet anlayışı ile ilintilidir ve bunun geleneksel Türk evlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.²²

Seyyah kentin fiziki yapısı içinde yer alan hamamlar hakkında da bazı bilgiler sunar. Ona göre, kentte çok sayıda hamam vardır ve bunlardan ikisi, yüksek sınıftan insanların kullanımı içindir. Bu hamamlar içinde en güzeli ve büyük olanı taştan yapılmıştır, camları yoktur ve tepeden bir camla aydınlatılmaktadır. Campanhausen, kadınların gittiği hamamlarda ise mermerden yapılmış çok sayıda göbek taşı gördüğünü aktarır. O ayrıca erkeklerin bu hamamları kullanmalarına izin verilmediğini ve hamamların duvarlarının çiçek motifleriyle süslediğini söyler. Campanhausen erkeklerin kullandığı hamamlara ve hamamlardaki yıkanma ritüeline dair de ayrıntılı bilgiler vererek şunları der:

“Bizzat gözlemlediğim kadıyla Türkler şu şekilde yıkanmaktadırlar: Hamamda yıkanmak isteyen birisi, ilk olarak bir odada kıyafetlerini çıkarır ve buradan daha sıcak olan yere yönelir. Burada onu eline büyükçe bir kese geçirmiş olan tellak bekler. Tellak şiddeti gittikçe artan bir biçimde bu kese ile gelen kişiyi keselemeye başlar. Ardından tellak daha ılık bir su ile müşterisini durular ve onu yere yatırır ve sırtını öne ve arkaya doğru bükerek ve ardından sırtına oturur. Durmak bilmeyen bir şekilde keselemeyi sürdüren tellak, gerçekten anlatılması mümkün olmayan insanı rahatlatan bir his yaratır. Daha sonra tıpkı bir bez parçasına sarılmış olan mummyaya benzer şekilde, büyükçe bir peştamala sarılır ve vücuduna kokulu yağlarla masaj yapılan daha ılık bir odaya alınır. Bu aşamadan sonra, entarisini ve terliklerini giyer ve vücudu normal sıcaklığına dönünceye beklediği ve kahvesini yudumladığı bir odaya geçer. Ardından kıyafetlerini çıkardığı odaya geri döner. Ben de bir keresinde bu deneyimi yaşadım ve bunun için yaklaşık olarak sekiz İngiliz Şilini ödedim.”²³

Seyyah, kentte bulunan camiler hakkında da bazı bilgiler aktarır, fakat camilerin adı hakkında herhangi bir bilgi vermez. Campanhausen’e göre, kentte dikkat çeken iki tane cami vardır.

21 Campanhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 62.

22 Mehmet Lütfi Hidayetoğlu, “Geleneksel Türk Evi Donatı Elemanlarının Restorasyonu ve Çağdaş Yapılarda Yeniden Kullanımı: Bir Şerbetlik Örneği”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2013), 292.

23 Campanhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 63.

Bunlardan biri taştan yapılmıştır ve bu yapının, imamın inananları namaza davet etmek için ezan okuduğu dar ve uzun bir minaresi bulunmaktadır. Anılan caminin ayrıca bir zamanlar eski bir kiliseye ait olan ve çok hoş altın yaldızlı gümüş iki tane de avizesi vardır. Kentin mahallerinde bulunan camiler, Türkiye’de çok nadir olarak kullanılan ahşap malzemeden yapılmıştır ve diğerlerinden farklı olarak minaresinde bir şerefesi bulunmaktadır. Ayrıca camilere yakın noktalarda her zaman çok güzel çeşmeler göze çarpar.

Campenhausen gezi notlarında bilgi vermese de, Evliya Çelebi seyahatnamesinde Akkırman kalesinde bulunan Bayezid camisinden söz eder.²⁴ Ancak Ersoy, bu yapıdan günümüze sadece minaresinin kaldığını, caminin tamamen yok olduğunu ve kale evlerden de geriye hiçbir iz kalmadığını altını çizer. Fakat Yavuz Suİtan Selim’in, Akkırman’daki vakıfları arasında Yavuz Sultan Selim camisinin adı ve iki hamamın varlığından söz edilir. Ayrıca Kırım hanlarından Mengli Giray Han adıyla anılan camiye ait bir vakıf olduğu da bilinmektedir. Öte yandan, hem Evliya Çelebi’nin bahsettiği hem de vakıf kayıtlarında adı geçen yapıların büyük bir çoğunluğu günümüze kadar ulaşamamıştır.²⁵ Seyyahın anlatımlarından, onun kenti ziyareti esnasında şehrin o dönemki fizikî yapısına ilişkin oldukça dikkatli gözlem ve incelemeler yaptığı görülmektedir.

Campenhausen ardından kentte gezinti yaparken bazı Türk mezarları görür ve kendisine ilginç ve farklı gelen bu mezarlara dair bilgiler verir. O, kente yakın bir noktada iki tane dikkate değer mezarlık gördüğünü ve mezar taşlarının, sarık ve silahların temsil edildiği süs oymacılığının en güzel örneğini teşkil ettiğini, ancak Türklerin geçmişe duyarsız olduklarından, bu mezarların kime ait olduğuna dair herhangi birisinden bilgi edinemediğini belirtir. Kentin dış mahallerindeki mezarların oldukça fazla olduğuna bakılırsa, burası bir zamanlar nüfusun oldukça kalabalık olduğu bir yerdir. Bu iki mezar, Türklerin yaşadığı yerlerde daha önce gördüğü mezarlardan farklılık göstermektedir; çünkü mezar taşlarından birisinin taştan oyulmuş sarığının üzerinde biri iki fit²⁶ (60.96 cm) diğeri ise yarım fit (15.24 cm) uzunluğunda iki külah yer almaktadır. Diğer mezar taşında da taştan oyulmuş bir sarık vardır. Fakat taşın renginden farklı olarak, zemini bu kısımda kırmızı renktedir ve alın kısmına da bir bez parçası bağlanmıştır.²⁷

Osmanlı mezar taşları ilk bakışta bir insan heykeline benzemesi ile kendini gösterir. Ancak ayaklar ve eller çok detaylı olarak işlenmemiştir ve belirgin değildir. Buna karşın, boyun ve özellikle başın biçimi açık bir şekilde fark edilir. Seyyahın sözünü ettiği baş serpuşu (başlığı), geleneksel Osmanlı dönemi mezarlarında daha belirgindir. Fakat Osmanlı döneminde insan silüetine benzeyen mezar taşlarının dışında, düz cepheli taşlar da bulunmaktadır. Seyyah bu konuda bilgi vermemesine rağmen, aslında Osmanlı dönemi mezar taşları; başlık, ser levha, kimliğe dair bilgiler, tarih ve dua olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Bu mezar taşları

24 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 77.

25 Bozkurt Ersoy, “Akkerman Kalesi, Osmanlı Hamamı”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları içinde*, (İzmir: Ege Üniversitesi, 2012), 344.

26 1 fit 30,48 santimetredir.

27 Campenhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 63-64.

aynı zamanda kişinin statüsü, mesleği, hangi tarikata bağlı olduğu gibi konular hakkında da kimi bilgiler verir. Buna ek olarak, çubuklu, baklava dilimli kafes şeklindeki kavuklar; burmalı, dilimli, eğimli sarıklar; mecidiye, hamidiye, aziziye kalıplı ve sarıklı fesler; oval başlıklar, hotoz başlıklar Osmanlı dönemi mezar taşlarını oluşturan önemli unsurlardır.²⁸

Campenhausen kentin fizikî yapısı içinde yer alan kaleye dair bazı bilgiler verir. Ona göre, şehrin kalesi kare biçimindedir ve dört tane kulesi vardır. Kenti çevreleyen surlar bazı noktalarda 15 fit (457, 2 cm) kalınlıktadır ve kalenin hendeği 7 fathom (12.81 cm)²⁹ derinliğindedir. Liman tarafında birbirlerinden 120 fit (365,76 cm) uzaklıkta kuleleri olan bir çift sur vardır, ancak bu noktada bir hendek bulunmamaktadır. Şehrin bu tarafındaki iki surun duvarları üzerinde Türkçe, Ermenice ve Romence yazılmış kitabeler yer almaktadır. Seyyahın sözünü ettiği Akkirman kalesi, günümüzde Odesa'nın 80 km. batısında Belgorod- Dnestrovsky yerleşimi içindedir ve Osmanlı dönemindeki en önemli kalelerden biridir. Dinyester nehrini kontrol etmek için inşa edilen kale, seyyahın da yukarı da belirttiği gibi, kara tarafından bir hendekle çevrilidir. Yapı, iç kale (askeri alan), sivil alan (halkın ikamet ettiği alan) ve liman olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Sadece bu alanların tamamı surlarla çevrili değildir. Aynı zamanda her bir alan da birbirinden surlarla ayrılmıştır.³⁰

Yine seyyah şehrin kapılarının birine yakın bir noktada, kare şeklinde büyük bir taşın incelediğini söyler. O, bu taşın üzerine kıvrık ve kısa boynuzları olan bir öküz kafasının oyulduğunu ve boynuzları arasında bir yıldızın ve boynunun alt kısmında da bir kalkanın olduğunu sözlerine ekler. Seyyah kentin etrafındaki bahçelerde ise oldukça fazla miktarda dut, domates ve lezzetli üzümler olduğunu belirtir. Yine Türklerin çiğnemekten hoşlandığı bir çeşit tatlı bir bitki de burada yetişir. Ayrıca liman Rusların “taran” olarak adlandırdığı bir çeşit balık, turna balığı, mersin balığı ve büyük sazan balıkları ile doludur.³¹

Campenhausen, Akkirman'da bulunduğu esnada şehrin yöneticisi konumundaki rütbesi üç tuğlu olan paşayı da ziyaret eder. O gezi notlarında bu ziyarete dair oldukça ayrıntılı bilgiler sunar. Seyyah ilk olarak adı söylendiğinde görüşmek için bekledikleri odadan özel bir odaya alındıklarını ve paşayı yanında yardımcısı ile birlikte satenle kaplı kırmızı renkte

28 Tuncer Baykara, “Asya Türk Kültürünün Bir Unsuru Olarak Mezar Taşları”. *Vakıf Haftası Dergisi* 10 (1993) 128; Halit Çal “İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar”. *(IV. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri (28-30 Mayıs 1999))*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları 2000), 208-225; Halit Çal, “Türklerde Mezar Taşları”, *Aile Yazıları*, 8, (Ankara:TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını,2015), 295-332; Aslı Sağıroğlu Arslan, “Taşlar Konuşur”: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/3 (2017), 1923-1937, Campenhausen gezi notlarında sözünü etmese de başlıksız, serpuşuz olan düz tepelikle son bulan şahideli mezarlar genellikle kadınlara ait mezarlardır. Kadın mezar taşları ayrıca çiçeklerle bezeli olurlar ve hatta çoğunlukla hotoz denilen bir serpuşla son bulurlar. Osmanlı döneminde süslemeleri ve üzerlerine işlenen bezemeleri ile erkek mezar taşlarından ayrılan kadın mezar taşları, biçimlenişleri bakımından da erkek mezar taşlarına göre daha küçük boyutludur. Bkz. Aslı Sağıroğlu Arslan, “Kayseri Mezar taşlarında Kadın İmgesi”, (2.Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak “Kadın”, Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu'nda sunulan bildiri, 2010).

29 1 kulaç = 1,83 metreye karşılık gelir.

30 Bilge, “Akkirman”, 269-270; Besim Darkot, “Akkerman”, *İslam Ansiklopedisi*, c.I, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 251; Ersoy, “Akkerman Kalesi, Osmanlı Hamamı”, 342.

31 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 65.

alçak bir sofanın üzerinde otururken gördüklerini söyler. Ardından paşanın ona dostane bir şekilde buyur eden bir işaret yaptığını, ancak sofa zeminden biraz yüksek olduğu için, bunun çok uygun olmadığını belirtir. Ayrıca görüşmenin İspanyol kökenli Türklere esir düşmüş bir tercüman eşliğinde gerçekleştiğini aktarır. Oturmalarının hemen ardından, paşa iki kez elini çırpar ve ardından genç bir Türk, bir koltuğunun altında çok sayıda küçük zillerin sarktığı ve ucunda gümüş eğik boynuzları olan kısa bir çubukla odaya girer. Daha sonra paşa kendisine ordudaki rütbesini sorar, ancak çevirmen, verdiği cevabı ona aktarmakta oldukça zorlanır. Paşa seyyaha neden kırmızı kenarları olan mavi, kendisine eşlik eden arkadaşının ise kırmızı ve altın renginde yeşil bir üniforma giydiğini sorar ve verilen cevap kendisini memnun eder. Nitekim paşaya göre, askeriyede farklı üniformaların olması piyade ve süvari bölüklerinin ayırt edilmesi bakımından oldukça mantıklıdır.³²

Alman seyyah, ziyaret esnasında kendilerine ilginç gelen bazı ikram ritüellerine ilişkin ise şu bilgileri verir:

“Bir parça enfıyeyi aldığımı görünce, benden enfıye kutumu ona vermemi istedi ve içindeki tüm enfıyeyi ahşaptan olan kutusuna boşalttı ve benden aynı enfıyeden kendisine biraz göndermemi rica etti. İkinci kez ellerini çırptı. Ancak bu kez ilkinden farklı olarak üzerinde gümüşten kapların içinde bir düzine gümüş fincanın olduğu elinde gümüş bir tepsi ile hizmetli içeri girdi. Onu elinde içinde kahvenin olduğu gümüş cezve ile başka bir hizmetli takip etti. Ancak her seferinde cezveyi salladığından kahveyi döktü. Üçüncü kişi kenarları altın ve gümüş sırmalarla işli omuzundan sarkan bir peçete ile içeri girdi. Bu üç hizmetli de renkleri farklı olan pantolon ve ceket giymişlerdi. Kahve sütsüz ve şekersiz servis edildi. Bu esnada başka bir hizmetli geldi ve yakılmış nargileyi paşaya uzattı. Ekselansları bir dakika nargileyi içti ve yardımcısına uzattı, o da benzer şekilde bana verdi. Ben de onun gibi yaparak yanımdaki arkadaşına uzattım, arkadaşım da paşaya verdi. Bu seremoni pek çok kez sürdü. Kahvelerimizi içtikten sonra, hizmetli içeri girdi ve işlenmiş peçete ile ağzımızı sildi. Ardından başka bir seremoni başladı. Daha önceki üç hizmetliye benzer giyinmiş başka bir hizmetli, üzerinde farklı çeşitte tatlıların bulunduğu en az 20 kadar tabağın olduğu gümüş bir tepsi ile içeri girdi. Onu elinde altın ve gümüş kaşıkla bu tatlıların her bir çeşidinden ağzımıza koyan başka birisi izledi. Üçüncü kişi de dudaklarımızı silme ritüelini yerine getirdi. Bu reçellerden özellikle olgunlaşmamış portakaldan yapılmış olanı gerçekten çok lezzetli idi.”³³

Campenhausen'ın kentin idarecisi konumundaki paşa ile yaptığı görüşme ve bu görüşme üzerinden Türklere özgü misafir ağırlama, ikram ritüelleri, Türk mezarları ve geleneksel dokularına dair verdiği bilgilerin, bir yabancıdan gözünden Türk kültürüne olan bakış açısını yansıtmaması bakımından önemli olduğunu söylemek gerekir.

Bender'de Fizikî Yapı ve Sosyo-kültürel Yaşam

Akkirman'a benzer olarak, Campenhausen ilk olarak Bender şehrinin konumu, adının kökeni ve tarihî geçmişine dair bazı bilgiler verir. Ona göre, Beserabya'nın başkenti olan kent, Dinyester nehri üzerinde kurulmuştur ve XII. Charles'ın (Demirbaş Şarl) ikametgâhi olan

32 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 66.

33 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 66-67.

kent, Poltava savaşından (1709) sonra ün kazanmıştır.³⁴ Kendisine şehrin kadısı, seraskeri ve paşası tarafından aktarıldığı kadarıyla, şehre bu adı II. Bayezid vermiştir. II. Bayezid ölüm döşğinde iken, kendisinden sonra tahta geçecek olan oğlu I. Selim'i yanına çağırması ve son sözü "Ben derim" olmuş ve ona burada bir kale inşa etmesini buyurmuştur.³⁵ Ancak Evliya Çelebi gezi notlarında Rusların Turla nehrini geçerken Tatarlara zarar verdikleri için, Tatar hanının Kanuni Sultan Süleyman'dan buraya bir kale yapılmasını rica ettiğini ve bunun üzerine Sultan Süleyman'ın "Ben derim, orada bir kale yapılınsın" dediğini ve kalenin inşası tamamlanınca "Bender'im" olarak adlandırıldığını ve bu söylenişin yaygın hale geldiğini söyler.³⁶ Boğdan'ın (Moldavia) kuzeyinde Turla (Dinyester) ırmağı kıyısında bulunan Bender Kalesi, Osmanlı Devleti'nin son sınır kalesini teşkil etmekteydi. Eski adı "Tighina" (Moldavca Tişno) olan Bender şimdiki adını Osmanlı hâkimiyeti altına girdiği zaman almış ve günümüzde de "Bender" adıyla haritalara geçmiştir. Bender, Farsça'da "nehir kıyısında liman" anlamına gelir v Arapça'da "pazar, ticaret yeri, mübadele yeri" anlamında kullanılır. Ayrıca "bir geçit veya boğazı koruyan istihkâm" gibi bir anlamı da vardır.³⁷ Ardından seyyah kalenin etrafını devasa büyüklükte bir hendeğin çevrelediğini ve en son savaşta Rusların eline geçtiğini söyler. Zira bu savaş esnasında şehri yöneten paşa ile kentin dışında orduları komuta eden Serasker birbirleri ile uyum içinde hareket etmemişlerdir. Kalede 300 adet top vardır ve bunların 51 tanesi demir toplardır ve ayrıca burada 25 tane de havan bulunmaktadır. Kalede ihtiyaç olması durumunda kullanılmak üzere bol miktarda barut, top mermisi, pirinç ile her türlü yiyecek maddesi de bulunmaktadır. Kalenin iç duvarı üzerinde iki tane kitabe yer almaktadır. Bu kitabelerden biri, üzerindeki Hicri tarih ve birkaç kelime dışında tahrip olmuştur. Diğer kitabe ise Arapçadır ve üzerinde "*Kudretli padişah I. Selim tarafından II. Bayezid'in emri ile inşa edilmiştir*" şeklinde bir yazı bulunmaktadır.³⁸ Diğerinde de şehrin Kanuni Sultan Süleyman ve ordusu tarafından yapılan bir taarruzla Hicri 965 yılında ele geçirildiği ve Kanuni'nin burada Palanka kalesinden alınan taşlarla bir kale inşa edilmesini istediği ve adının "Ben derim"

34 İsvaç Kralı XII. Karl'ın (Demirbaş Şarl) Poltava Savaşı'ndan sonra (1709) Bender Kalesi dışında Varnitza adındaki bir yerde ev yaptırarak 1711'e kadar burada yaşadığı bilinir. XII. Karl'ın ilticasının ardından Boğdan beyi Mihail, Rus çarına gizlice haber göndererek Bender çevresinde konaklayan İsvaçlileri yok etmesini tavsiye etmiş, bu ihaneti sonradan öğrenen muhafız Çerkez Yûsuf Paşa da Mihal'i ele geçirek İstanbul'a göndermeden bir süre Bender'de hapsedmişti. Bkz. Semavi Eyice, "Bender Kalesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 431.

35 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 80.

36 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 81.

37 Eyice, "Bender Kalesi", 431.

38 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 68-69.

olmasını emrettiği yazmaktadır.³⁹

Seyyah daha sonra kentin fiziki yapısını oluşturan evleri, mahalleleri, camileri, hanları, kapıları vb. konularda bilgiler vermeye yönelir. Campenhausen ilk olarak Bender'in 2 varoşu, 12 camisi, 6 hanı ve 7 kapısı olduğunu söyler. Ona göre, şehrin belli başlı kapıları İstanbul kapısı, Tabakhane kapısı, Varna kapısı, Orda kapısı ve Taş kapısıdır. Bender halkı, sadece cuma günleri kentin en büyük camisinde toplanırlar. Bu cami aslında bir çeşit katedral gibi düşünülebilir ve burada Osmanlı Sultanı için dua edilir. Bender'de bulunan ikinci caminin adı Dağıstan, üçüncü caminin adı da Selim camisidir. Ancak şehirde bulunan diğer camiler, bunlar kadar dikkat çekici değildir. Campenhausen, Bender şehrinin sokak ve caddelerini oldukça kasvetli, dar, pis ve kirli olarak betimler. Türk şehirlerine özgü olan bu kirliliğin sıkça abdest alınmasını buyuran İslam dini ile bir tezat oluşturduğunu belirtir. Zira şehrin sokaklarında ölmüş atlar, öküzler ve köpekler uzanmaktadır. Bu durum belki de büyük ölçüde veba gibi tehlikeli olan bulaşıcı bir hastalığın da ortaya çıkmasına yol açmaktadır.⁴⁰

Campenhausen kentin fiziki yapısı içinde yer alan hanlara dair de bilgiler verir. O bu yapıları bir anlamda manastırlara benzer ve büyük kare şeklinde binalar olarak tasvir eder. Kentte bulunan en büyük hanın, iki katlı olduğunu ve camlarının bir avluya baktığını ve etrafının yüksek bir duvarla çevrili olduğunu söyler. Ayrıca bu hanların içinde birbiri ile bağlantısı olmayan çok sayıda küçük odalar vardır ve binanın içine uzun bir koridordan girilmektedir. Seyahat eden kişiler bu odalarda kalırlar ve yabancı tüccarlar beraberlerinde getirdikleri eşyaları burada satışa sumaktadırlar. Bu yapıların içinde herhangi bir mobilya bulunmaz.⁴¹ Ardından kentte bulunan geleneksel Türk evlerinden söz eder. Türklerin ikamet ettikleri evler, güçlü ve sağlam bir şekilde inşa edilmemiştir. Bu nedenle, sert geçen kış aylarında ayakta kalmaları zordur. Genel olarak bu yapıların hepsinde, evin bir ucundan diğer ucuna kadar uzanan koridorları vardır ve bu koridorların her bir ucunda da manastırdaki hücreleri andıran odalar yer almaktadır. Odaların duvarları düzgün bir şekilde ahşapla kaplanmıştır. Yine dolapların üstünde kapakları parlak çivilerle süslenmiş pek çok küçük dolap vardır. İslam dininin bir gerekliliği olan abdestin alındığı büyük bir kap, sobanın yanındaki duvara bağlanır. Buna

39 Campenhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 70. Ancak seyyahın kitabede yazıl olduğunu belirttiği Hicri 965 yılı büyük bir olasılıkla yanlış olarak yazılmıştır. Nitekim seyyahın sözünü ettiği kitabe, Kalenin kapısı üstünde yerden 7 m yükseklikte, 0,70 × 0,54 m. ölçüsünde bir mermer levhaya işlenmiştir. Şehri ziyaret eden Evliya Çelebi'nin çok yüksekte olduğu için okuyamadığını söylediği uzun bir kitabesi vardır. Bu altı beyitlik kitabede Kanûnî Sultan Süleyman methedilerek onun birçok yeri fethetmiş olduğu ve Boğdan Voyvodası Petro'yu da mağlûp ettikten sonra 945'te (1538-39) kaleyi inşa ettirdiği yazar. Bkz. Eyice, "Bender Kalesi", 431. Mihail Guboğlu da bir çalışmasında Bender kalesinin kapısı üstünde 1. Sultan Süleyman'ın 945 H (1538) tarihli, manzum şeklinde yazılmış kitabesi olduğunu ve bunun. Tek epigrafik kaynak olduğuna işaret eder ve 1657 yılında kenti ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Bender kalesini tasvir ederken bu yazıdan ilk defa söz ettiğini belirtir. Bkz. Mihail Guboğlu, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Bellefen* L/198 (1986), 727-805.

40 Campenhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 70.

41 Campenhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 70-71.

ek olarak, her bir odada Türklerin banyo yaptıkları küçük bir yer vardır. Ayrıca yerden biraz yüksekçe olan divan, bütün odayı çevreler ve sahibinin maddi durumuna göre boyalıdır ve halı veya kadife bir kumaş ile kaplıdır. Fakir insanlar bu divanları, koyu sarı renkte olan ve ateşte pişirilen çömlek çamurundan yaparlar. Evlerin camları yüksekliklerine nazaran oldukça büyüktür ve divanlardan birkaç inç⁴² (5, 08 cm) yükseklikte olup yağlı kâğıtla kaplıdır. Evlerde cam pencereler çok nadiren kullanılır. Bunları sadece camilerde yahut zengin insanların evinde görmek mümkündür.⁴³ Evlerin kapılarının hemen hepsi birbirine benzerlik gösterir. Bu kapıların genellikle dört tane kilidi vardır. Buna maddi olarak gücü yetmeyenler, kapıya mümkün olduğu kadar çok sayıda çivi çakar.⁴⁴ Geleneksel Türk evleri tarih boyunca önemli değişim ve gelişmeler yaşamıştır. Buna bağlı olarak, iklim, tabiat ve kültür bakımından çeşitlilik gösteren bölgelerde farklı türden evler inşa edilmiştir. Buna karşın, genel olarak evler belirli kültürel değerlere bağlı kalınarak inşa edilmiştir. Geleneksel Türk evlerinin mimari açıdan tasarımı ve detayları incelendiğinde, tüm bu tasarım ve çözümlerin özelde bir amaca hizmet ettiği, belirli bir işlevi olduğu görülmektedir. Geleneksel Türk evlerinin plan özellikleri, sofalar, evlerdeki kat kullanımı, haremlik selamlık odaları, kim geldi pencereleri, döner ve gömme dolaplar, kapılar, tokmakları vb. birçok donatı ve aksesuar, yaşam kültürü ile biçimlenen tasarım unsurlarıdır.⁴⁵ Görüldüğü gibi, seyyah kentte bulunan evlerin dış fizikî özelliklerinin yanı sıra, evlerin yapımında kullanılan malzemeler, evlerin iç mekânları ve evlerde kullanılan eşyalara dair de oldukça ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır.

Campanhausen kentte ikamet eden Türklerin sosyo- kültürel yaşamlarına ilişkin de gezi notlarında bilgiler aktarır. Bu bağlamda, seyyah ilk olarak Türklerin konuştuğu dil üzerinde durur ve Türkçeyi kendi ifadesiyle zengin floral bir dil olarak niteler. Ardından bu dili neden bu şekilde nitelendirdiğini şu şekilde açıklamaya çalışır:

“Türkçede her bir çiçek, her bir ağaç ve bitkinin özel bir anlamı vardır. Söz gelimi, bir zamanlar âşık olan kişinin tutkusunu yahut peri kızının güzelliğini ve saflığını ifade eden çiçek demeti, aşkın dolaylı yoldan itirafını ifade eder. Şans eseri birisinden bu konuda bazı kelimeleri elde

42 1 inç 2.54 santimetredir. Birkaç inç, yaklaşık olarak 2 inç olarak kabul edilmiştir.

43 Campanhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 71.

44 Campanhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 72.

45 Kemal Yıldırım ve Mehmet Lütfi Hidayetoğlu, “Türk Yaşam Kültürünün Geleneksel Türk Evlerindeki Yansımaları” (4th International Turkish Culture and Art Congress/Art Activity’de sunulan bildiri, Egypt, 2009). Tipik geleneksel bir Türk evinin odası, büyüklüğü ve süsleme özellikleri ne olursa olsun belirli bir düzen içerisinde tasarlanmıştır. Oda ayakta ulaşılabilen en yüksek noktadan yatayda ikiye ayrıldığında, bu bölümlenin üst tarafı estetik unsurları barındırırken, alt tarafının ise işlevsel olarak tasarlandığı görülür. Tipik bir odada genel olarak, giriş duvarına yerleştirilmiş yıkanma fonksiyonunu da barındıran- bir depolama birimi, diğer üç duvarı çevreleyen sabit oturma elemanları ve her iki yanına da depolama birimleri eklenmiş bir ocak bulunur. Bu temel yerleşime ilave olarak, açık ya da kapalı gözler, raflar, gizli dolaplar, çiçeklikler, kapılar, kepenkler ve bunlara benzer yardımcı çözümler de mekândan en üst seviyede faydalanmaya olanak tanır. Sözü edilen tüm bu donatı elemanları mekâna sabitlenmiş durumdadır. Osmanlının son dönemlerine kadar yapılan geleneksel Türk evlerinde, mobilya niteliğinde olan taşınabilir donatı elemanlarının kullanımı pek görülmez. Bkz. Hidayetoğlu, “Geleneksel Türk Evi Donatı Elemanlarının Restorasyonu ve Çağdaş Yapılarda Yeniden Kullanımı: Bir Şerbetlik Örneği”, 293.

etmeye çalıştım. Ancak Türklerden herhangi bir konuda bilgi edinmek oldukça zor bir iştir. Örneğin, servi ağacı melankoli, meşe ağacı huzur ve sükûnet, lavanta gayret ve çalışkanlık, alıç ağacı öpücük, biberiye sadakat, kına çiçeği tutkulu aşk, gül ise güzellik anlamına gelir”⁴⁶

Seyyah ardından Türklerin kimi kişilik ve karakter özelliklerine dair bilgiler vermeye yönelir. O ilk olarak esir alınan Türklerin ağızlarından en ufak bir bilgi bile almanın imkânsız olduğunu söyler; çünkü Türkler ya çok cahildirler yahut onları yenen düşmanları ile konuşmayacak kadar gururlu ve inatçıdır. O Türklerin bu kişilik özelliğini şu şekilde örneklendirmeye çalışır:

“Mekke’de daha önce bulunmuş bir imamı, ne göğsünde her daim taşıdığı Kâbe’nin resmini göstermesi ne de Türklerin gelenek ve göreneklerine dair bana bilgi vermesi konusunda ikna edebildim. Yine bir keresinde Muhammed ve Kuran üzerine oldukça önemli bir kadı ile sohbet ettim. Ancak o sohbeti yarıda keserek oturduğu yerden kalktı ve ‘Allah kadiri mutlak, rahim ve her yerde olandır. O her şeyi yaratandır. Onun isteği tüm insanların aynı şekilde ona hizmet etmesi değildir. Eğer öyle olsaydı, aptallarla akıllı olanlar arasında bir ayırım yapmazdı.’ dedi ve benim buna vereceğim cevabı dinlemeyi ret etti. Cahillik ve miskinlik Türklerin bir işi ciddi ve faydalı bir şekilde yapmalarının önünde engel teşkil etmektedir. Ayrıca hala Avrupa’ya ilk ayak bastıkları dönemdeki uygarlık seviyesindedir. Yine bizim bazı askerlerimiz çok iyi tanıştıkları bir Türk ile Türk tarihindeki bazı olaylar hakkında konuşmuşlardı. O bu durum karşısında oldukça şaşırmış ve bir süre gözlemledikten sonra onlara ‘İmparatorluğumda olup biten her şeyi biliyorsunuz. Belki bana da atımı kimin çaldığını da söyleyebilirsiniz’ şeklinde bir cevap vermiştir.”⁴⁷

Seyyah ayrıca Türklerin iki çeşit ruha sahip olduklarını ve bunlardan ilkinin Türk milletine, diğerinin ise milleti oluşturan her bir bireye yaşam verdiğini söyler. Ona göre, Türkler aslında anlama kapasiteleri düşük bir millet değildir. Ancak kendi fikirlerinin ötesindeki şeyleri inatla anlamaktan kaçınırlar. Eğer bir Türk yabancı birisi ile tek başınaysa oldukça konuşkandır. Fakat üçüncü kişi sohbere katıldığında konuşmayı keser. Bu özellik, büyük bir olasılıkla onların despotik yönetim anlayışları ile ilintilidir. Türkler ayrıca oldukça gururlu, ancak bir o kadar da kibirlidir. Zira kendi dinlerinden olmayanlara karşı kendilerini üstün görürler. Türklerin hoşuna giden bu kibir ve kendini beğenmişlik onların vatanperverliklerini perçinlemektedir. Eğer daha ılımlı ve adil bir şekilde yönetilseler, bu vatanperverlikleri aslında onların avantajlarına olurdu. Buna ek olarak, Türkler gerçekten sıra dışı kişisel cesareti olan bir millettir. Ancak bu onuru çağrıştıran bir cesareten ziyade, kaba ve hayvanlara özgü bir cesarettir; çünkü yenildikleri andan itibaren, bir daha asla kendilerini toplayamazlar. Eğer fanatizme yenik düşmezlerse oldukça iyiliksever ve cömerttirler, Fakat zihinlerindeki insanlığa ait en kutsal şeyler önyargı ve bağnazlığa yol açmaktadır. Onları en çok mutlu eden şey ise para kazanmaktır ve bu nedenle para kazanmalarını sağlayacak her yolu meşru görürler. Onların açgözlülükleri ve adil olmamaları yönetim biçiminden kaynaklanmaktadır. Türklerin ahlaki fikirleri belirsiz ve yanlıştır. Tüm

46 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 73.

47 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 73-74.

bunlara ek olarak, dürüstlüğü kendi iradeleriyle kişisel çıkarları için feda ederler.⁴⁸

Campenhausen'in yukarıda Türklerin yönetim anlayışına dair aktardığı bilgilerin, aslında Türklere ve İslamiyet'e yönelik ortaçağlarda beliren ve Aydınlanma döneminde gelişimini sürdüren Doğu'ya yönelik kalıp yargılarla yakından ilintili olduğu söylenebilir. Şöyle ki; ortaçağda dinsel bakımdan küfür diyarı olarak nitelenen Doğu ve Doğu kültürü Aydınlanmadan itibaren yönetsel bakımdan "despotizm" ve "oryantal despotizm" gibi kavramlar kullanarak tanımlamaya başlanmıştır. Bu bağlamda 16. yüzyılda batılılar tarafından, dinsel açıdan kötülenmekle birlikte, yönetsel ve toplumsal yapı bakımından olumlu resmedilen Osmanlı Devleti'ne yönelik anlatımların, burada Campenhausen örneğinde görüldüğü gibi, olumsuz anlatımlara bıraktığı dikkat çekmektedir. Yine Batı'da kaleme alınan bazı yapıtlarda despotik yönetim biçimi ve köle zihniyeti ile korkunun egemen olduğu Doğu uygarlığına mensup toplumlar, hukukun egemen olduğu ve onurun siyasal kültürü belirlediği özgür Avrupa toplumu için bir karşı tez olarak sunulmuştur.⁴⁹

Campenhausen ayrıca eğer Avrupa'daki orduların kullandığı taktik ve prensiplerle hareket etse, Türk ordularının tüm dünyada korkulan en güçlü ordu olacağını vurgular. Fakat mevcut durumda, Türk ordusunun bir savaş anında dağılabilecek idaresi güç bir kalabalıktan başka bir şey olmadığını belirtir. Sayı olarak üstün olmalarına bağlı olarak, onları ancak çok kan dökülerek yenmek mümkündür. Yine bir Türkü yanlış yaptığının yahut korkak olduğuna ikna etmek imkânsızdır; çünkü daima davranışını haklı gösteren bir bahanesi vardır. Türklerin kanunları alkollü içecek tüketmelerini yasaklamasına rağmen, bu onların gizli bir şekilde şarap içmelerine engel olmaz. Seyyah Türklerin vicdan azabı çekmeden hem devletin koyduğu hem de İslamiyet'in gerektirdiği yasaklara uymamalarının kendisini ümitlendirdiğini ve belki bu şekilde onların Avrupa'nın bazı faydalı kurumlarını benimseyebileceklerini belirtir. Ancak Türkleri daha yakından tanıyınca, yabancılara yönelik önyargılarından tümüyle kurtulamadıklarını, bu yüzden yabancılara sadece kendilerinin tutku ve gururlarını okşayacak şeylerini benimseme eğiliminde olduklarının altını çizer.⁵⁰ Bu yüzden seyyah, sadece cahilliği kalıcılaştıran, zihnin

48 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 74.

49 Lucette Valensi, "The Making of a Political Paradigm: The Ottoman State and Oriental Despotism", *The Transmission of Culture in Early Modern Europe* içinde, (Amerika: University of Pennsylvania Press, 1990), 174, 178-181, Türklerin siyasi, askeri ve ekonomik olarak güçlü olduğu dönemdeki Türk ve İslamiyet algısı, Aydınlanma dönemi Türk ve İslamiyet algısı ile özellikle 18. ve 19. yüzyılda kendini gösteren Oryantalist ve Emperyalist bakış açısı, Aydınlanma dönemi batıda oluşan İslamiyet ve Türk imajına dair daha detaylı bilgi için bkz. Felix Conrad "Türk Tehlikesi Söyleminden Egzotizm ve Oryantalizme: İslamiyet Avrupa'nın Bir Antitezi mi?" çev. Mustafa Çakır, *Türk Yurdu* 33/10(2013), 253-269. Avrupa'da Osmanlı ilerleyişinin daha yoğun olduğu 16.yüzyılda, batıda Türklere ve İslamiyet'e yönelik imajın oluşmasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyah ve araştırmacılar tarafından kaleme alınan gezi notlarının önemli bir rol oynadığını söylemek gerekir. Zira seyahatnameler batılıların zihin dünyasında Türklere karşı kimi olumsuz önyargı ve klişelerin oluşmasına neden olmuştur. Bkz. Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör (İstanbul: Tur Yayınları, 1981), 23-47; Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2003), 16.

50 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 4-76.

tüm enerjisini zayıflatan ve her şeyi siyasi bir çürümeye götüren despotik yönetim anlayışının değişebileceğine pek ihtimal vermez.⁵¹ Görüldüğü gibi, Campenhausen, Türklerin karakter özelliklerine ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler vermekle kalmamakta, aynı zamanda bu konuda dikkat çekici analizler de yapmaktadır.

Yine seyyah Türklerin tıp bilimi konusunda pek bilgili olmadıklarını ve onların hastalıkları, dualar, hamailer ve muskalarla tedavi etmeye çalıştıklarını söyler. Ayrıca bazı ilaçların her çeşit hastalık için kullanıldığını belirtir. Kentteki doktorlar genellikle Yahudi asıllı erkek ve kadınlardır. Buna ek olarak, Türklerin “frenji yarası” dedikleri zührevi hastalık, insan sağlığını tehdit edecek oranda artış göstermektedir ve Türklerin bu hastalığı tedavi edecek herhangi bir tıbbi bilgileri yoktur. Söz gelimi, bu hastalıktan mustarip olan birisi sadece sıcak bir odaya kapatılmakta ve ona sudorofik, yani terlemesini sağlayan bir ilaç verilmektedir.⁵²

Seyyah Bucak Tatarlarına dair de bazı gözlem ve incelemelerde bulunur. Ona göre, Tatarlar Türklerden daha medenidirler ve gelenek ve görenekleri onlardan oldukça farklıdır. Hatta Tatarların önde gelen kişilerinin ve mollarının paşalardan ve kadılardan daha bilgili olduklarının altını çizer.⁵³ Campenhausen'ın Rus tarihçiliğinde yaygın olan bakış açısı ile anlatımlarında, Bucak bölgesinde gördüğü Tatarları her bakımdan Türklerden ayrı bir topluluk olarak betimlemeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Fakat Moğol istilasından sonra kullanımı yaygınlaşan Tatar kelimesi Osmanlı Türkleri dışındaki Türk toplulukları için kullanılmıştır. Bucak, Sibirya, Kırım, Hacı Tarhan Tatarları gibi coğrafi bölge temelli Tatar etnik adlandırması bunun somutlaşmış halidir. Bütün bu toplulukların kökeninde Altın Orda Devleti'nin etnik mirası bulunmaktadır. Fakat Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra bu toplulukların etnik tarihlerinin farklılaştığı iddia edilmiştir.⁵⁴ Buna ek olarak, Başer, Vasery'nin çalışmasına atıf yaparak İsakçı'nın Bucak bölgesinin hemen yanında yer almasından dolayı, Moğol beyi Emir Nogay'ın hâkimiyetinin Bucak'ı da içine aldığını belirtir. Tatarlar, Nogay'ın ölümünden sonra da Bucak bölgesinde varlıklarını korumaya devam etmişler ve Balkanlar'daki bazı siyasi mücadelelerin içinde yer almışlardır.⁵⁵ II. Bayezid, 1484'te Kili'yi ele geçirdikten sonra, bölgenin stratejik öneminden dolayı, bölgedeki Türk nüfusunu güçlendirmek için İtil boyunda ve Kıpçak bozkırında yaşayan Türklerden oluşan büyük bir topluluğu Kili, İsmail ve

51 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 76.

52 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 78-79.

53 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, s.76.

54 M. Damir, İshakov, “The Tatar Ethnic Community”, çev. M. E. Sharp, *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 43/2 (2004), 8-11; Bazı araştırmacılar çağdaş Tatar etnojenesisini Altın Orda Devleti'nin ortaya çıkışı ile başlatır. Bkz. Tahsin Gemil, “The Issue Of Tatars Ethnogenesis”, Tatarı İstorie Şı İn Lume, *The Tatars in the History and in the World*, Bucureşti 2003, 33.

55 Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, 15. Bazı kaynaklara gönderme yaparak Başer Bucak bölgesindeki Tatar hâkimiyetinin -1370-1380 arasında sona erdiğinin düşünülebileceğini belirtir. Zira bu tarihten bölgenin Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilişine kadar Bucak bölgesi Romenlerin kontrolünde bulunmuştur. Bölgedeki Tatar siyasi etkinliği sona ermesine rağmen, bölgede Türk varlığı etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Öyle ki ilk bağımsız Romen voyvodası olan ve Besarabya bölgesine de adını veren Basarab'ın Kuman kökenli olduğu yönünde bazı görüşler bulunmaktadır. Bkz. Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, 16.

Akkerman'ı kapsayan Bucak'a yerleştirmiştir. Böylece Bayezid bölgeden geçen yolları ve Eflak ve Boğdan'ı denetim ve kontrol altında tutmak ve komşu ülkelere karşı Türk topluluklarının askeri gücünden yararlanmayı amaçlamıştır.⁵⁶

Campenhausen bölgedeki Tatarların başında olan mirzaya yaptığı bir ziyaret üzerinden bu topluluğa dair bilgiler vermeyi sürdürür. Ona göre, bu kişinin ikamet ettiği çadır bir çeşit yünlü bir şeyden (kıl) yapılmıştır ve oldukça geniştir. Bir ucunda yükük olarak işlev gören yeşil bir perde vardır. O ve beraberindeki kişiler yerde kumaşla kaplı minderler üzerinde oturmaktadırlar. Seyyahın ziyareti akşam yemeği saatinde olduğu için, her zaman yapılan hal ve hatır sormalarından sonra, molla bazı dualar okumaya başlar ve bu dua bittikten sonra, konuklara büyük fincanlar içinde kısrak sütü (kımız) sunulur. Ancak içmeden önce, molla içeceğin bulunduğu kabı eline alarak perdeyi çeker ve perdenin arkasındaki heykellerin önünde bulunan her bir fincana kımız döker. Bu heykeller 12 tanedir ahşaptan oyularak yapılmışlardır ve oldukça tuhaf yüzleri vardır. Bu seremoniden sonra, perde tekrar açılır ve küçük ahşap tepsiler üzerinde akşam yemeği servis edilir.⁵⁷

Seyyah oldukça ilginç ve farklı bulduğu akşam yemeği ve sonrasında yapılan ritüeller hakkında bilgi vermeye devam eder ve şunları der:

“Akşam yemeği için sunulan yemek, içinde üzüm, tavuk ve hemen hemen çiğ olan balıklarla yapılan pilav ve kızartılmış tay bacağından oluşuyordu ve oldukça lezzetli idi. Yemekte ayrıca bozuk acımış yağ tadı veren ve yiyemediğim bir çeşit hamur tatlısı da vardı. Akşam yemeğinde içtiğimiz şey, su ve oldukça tatlı ve hafif olan baldan yapılmış bir içecekti. Akşam yemeğinin ardından hemen kaynatıldığı için, oldukça sert olan çay servisi yapıldı. Biz çayı kısrak yahut deve sütü ile içmeyi tercih ettik. İkisini de denedim ancak deve sütü çok kötü idi. Tüm yemek boyunca Tatarların lideri olan kişi, on kelime bile konuşmadı ve önündekileri adeta bir yamyam gibi hızlı bir şekilde yedi. Onun başkomutanı olan kişi genelde daha konuşkan idi ve bize gelenek ve göreneklerimizle ilgili bazı sorular sordu. Ayrıca bizi tek bir eşe mahkûm eden kanunun adil olmadığını düşündüğünü söyledi. Hatta Avrupalıların bu konudaki ılımlı bakış açılarına karşı eleştirilerini paylaştı. Ardından ok ve yaylarla atış yapılan, mızrakların atıldığı at yarışları ile eğlendik. Herkes sıra ile nargile içti. Tatar hanı oldukça fazla nargile içti. Daha sonra bunun Giray ailesinin bir kutlaması (Bayram) olduğunu öğrendim.”⁵⁸

Seyyah bölgeyi ziyareti esnasında birkaç Tatar kadını gördüğünü ve bunların oldukça çirkin olduğunu söyler. Ardından Tatar erkeklerinin beyaz bir pantolon, dar ve kısa bir yelek giydiklerini göğüs kısımlarının çıplak olduğunu yazar. Aynı zamanda Tatarları güneşten yandıkları için, oldukça koyu tenli, kuvvetli ve düzgün vücutlu, siyah saçlı ve gözlü olarak betimler ve askeri

56 Müstecap Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966), 20; Kemal Karpat, “Bucak”, 341; Mehmet Alparğu, “Nogaylar”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 799-820; Mehmet Alparğu, *Nogaylar*, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2007), 82; İsmail Bülbül, “Yedisian-Bucak Nogaylarının 1756 ve 1758 İsyanları”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2016), 75-113.

57 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 79-77.

58 Campenhausen, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 77.

yeteneklerinin oldukça gelişmiş olduğunun altını çizer. Seyyah, bu topluluğunun belli bir dini inancı olmadığını, kısmen putperest kısmen de Müslüman olduklarını yazar. Komutanın kendisine Han'ın 50.000 kişiden oluşan bir süvariden oluşan bir ordusu olduğundan söz ettiğini, ancak bizzat orduyu gördüğü için bu sayının 60.000 kadar olabileceğini belirtir.⁵⁹

Campenhausen bölgede icra edilen bazı zanaatlara ilişkin de bilgiler aktarır. Bu bağlamda, seyyah Bender'de oldukça fazla sayıda zanaatkâr olduğundan bahseder Bu zanaatkârlardan bazıları demirci, üçü kâğıt imalatçısı, bir kişi ise işini çok iyi bilmeyen bir saatçidir. Demirciler işlerinde çok mahirdirler. Hatta at nalını bile döverek kılıç haline dönüştürebilirler. Ayrıca altın ve gümüş ile kakma yapmak için alüminyum kullanırlar. Görüldüğü gibi, seyyah, bölge halkının yaptığı meslekler hakkında hem bilgi vermekte hem de Türklerin maden işleme konusundaki yeteneklerine vurgu yapmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bucak, Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan bölgenin Karadeniz çevresindeki en uç noktalarından birini teşkil etmektedir ve burası tarihî süreç içerisinde pek çok Türk topluluğunun yerleştiği bir yer olmuştur. Tatar toplulukların bölgeye yerleşmeleri Altın Orda Devleti zamanında başlasa da, bu Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesinden sonra daha yoğun bir hal almıştır. 1550'li yıllardan itibaren bozkır coğrafyasında deneyimlenen kıtlık ve iç çatışmalar gibi sebeplerden dolayı, Bucak bölgesine çok sayıda Tatar topluluğu yerleşmiştir. Bölgenin sahip olduğu jeo-stratejik konum, büyük devletlerin Bucak üzerinde güç ve hâkimiyet kurmalarına neden olmuştur. 18.yüzyılda özellikle Karadeniz'de hâkimiyet kurmak isteyen Rusya, bölgeyi ele geçirmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda, asker olarak Rus ordusunda hizmet eden Alman asıllı Campenhausen, 18. yüzyılda bölgeyi ziyaret etmiş ve Akkirman ve Bender gibi stratejik öneme sahip yerler hakkında ayrıntılı gözlem ve incelemeler yapmıştır.

İlk olarak onun Akkirman ve Bender özelinde verdiği bilgilerin, Rusya'nın bölgeye olan özel ilgisini belgeler nitelikte olduğunu söylemek gerekir. Zira seyyahın bölgenin fiziki yapısına dair verdiği ayrıntılı bilgilere ek olarak, burada yaşayan Türklerin sosyo-kültürel yaşamlarını da mercek altına yatırdığı görülmektedir. Bu bağlamda, Campenhausen'in, özellikle ziyaretlerinden yola çıkarak bölgeyi idare eden kişiler üzerinden Türklerin bölgedeki yönetim anlayışlarına dair aktardığı ayrıntılı bilgilerin önemli olduğu söylenebilir. Ancak Campenhausen'in genel olarak batılı seyyahların yaptığı gibi, Türklerin yönetim anlayışına dair bilgi verirken, yer yer Türklere ve İslamiyet'e yönelik Aydınlanma döneminde ortaya çıkan anlayışla bazı yorumlar yapmaya çalıştığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Türk yönetim biçimini Doğu'ya özgü despotizm ve oryantal despotizm kavramı ışığında irdelediğini belirtmek gerekir. Seyyaha göre, bu despotik anlayış, Türklerin karakter özelliklerine de uygundur; Osmanlıda kimi batılı etkiler görülse de, değişeceğe benzememektedir. Bu anlayışına koştur olarak, seyyahın,

59 Campenhausen, *Historical Account of Zaparog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, 77.

Türklerin kalıp yargılarla hareket etmeleri, yabancılara sadece pragmatik açıdan yönelmeleri, dindar görünmelerine karşın, dinsel duyarlılıkları yerine getirmemeleri gibi kimi karakteristik özelliklerine dair bilgi aktarırken de benzer şekilde hareket ettiğini söylemek gerekir. Onun, Türklerin yönetim anlayışı ve karakteristik özelliklerine yönelik saptamalarının, Batı'daki Doğu'ya özgü kalıp yargıların etkisinde olduğu, bu yüzden öznellikler içerdiği ve bağlamsal açıdan ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği ortadadır.

İkinci olarak Campenhausen'in, Rus tarihçiliğinde yaygın bir anlayışla, bölgede yaşayan Tatarları Türklerden her bakımdan farklı bir topluluk olarak tasvir etmeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Oysa Moğol istilasından sonra yaygın olarak kullanılan Tatar kelimesi, Osmanlı Türklerinin dışında kalan Türk toplulukları için de kullanılmıştır. Söz gelimi, Kırım, Bucak, Sibirya, Hacı Tarhan Tatarları gibi coğrafi bölgelere dair Tatar etnik adlandırması bunun en yalın örneğidir.

Tüm bunlara ek olarak, Campenhausen'in Akkirman ve Bender özelinde Türklerin yaşadığı evler, evlerin yapımında kullanılan malzemeler, evlerde kullanılan eşyalar, Türk mezarlarının geleneksel özellikleri gibi konularda verdiği bilgiler, bölgenin kültür tarihini ortaya koyması ve günümüze ışık tutması bakımından da önem taşımaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Alpargu, Mehmet, "Nogaylar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi* içinde, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.
- Alpargu, Mehmet, *Nogaylar*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Arslan, Aslı Sağıroğlu, "Taşlar Konuşur": Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/3 (2017): 1923-1937.
- Arslan, Aslı Sağıroğlu, "Kayseri Mezar taşlarında Kadın İmgesi", *2. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" içinde*, Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu, 1 (2010): 65-73.
- Aybet, Gülgün Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2003.
- Başer, Alper, *"Bucak Tatarları (1550-1700)"*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010.
- Baykara, Tuncer, "Asya Türk Kültürünün Bir Unsuru Olarak Mezar Taşları". *Vakıf Haftası Dergisi*, 10, (1993):127-131.
- Beldiceanu, Nicora, "1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi", *Belleten*, XLVII/186, (1983):587-598.

- Bilge, Mustafa, "Akkirman", *D.İ. A, C.II:269-271*, İstanbul, 1989.
- Bülbül, İsmail, "Yedisana-Bucak Nogaylarının 1756 ve 1758 İsyancıları", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, (2016):75-113.
- Campenhausen, Baron Von, *Historical Account of Zaporog Cossacks and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia and the Crimea*, London: Richard Philips, 1808.
- Campenhausen-Loddiger, Ernst Baron, *Geschichte des Geschlechts der von Campenhausen. (Als Manuskript für die Familienmitglieder gedruckt)*, Riga: Druck von W.F. Häcker, 1908.
- Conrad, Felix, "Türk Tehlikesi Söyleminden Egzotizm ve Oryantalizme: İslamiyet Avrupa'nın Bir Antitezi mi?" çev. Mustafa Çakır, *Türk Yurdu*, 33/10, (2013):253-269.
- Çal, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar". IV. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri (28-30 Mayıs 1999), Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul 2000.
- Çal, Halit, "Türklerde Mezar Taşları", *Aile Yazıları 8* içinde, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını, 2015.
- Darkot, Besim, "Akkerman", *İA, C.I*, İstanbul, 1993.
- Emecen, Feridun, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 44, (2015): 215-229.
- Ersoy, Bozkurt, "Akkerman Kalesi, Osmanlı Hamamı", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* içinde, İzmir: Ege Üniversitesi, 2012.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 5. Kitap, 2.bs. İstanbul: YKY, 2016.
- Eyice, Semavi, "Bender Kalesi, *TDVİA*, İstanbul, 1992.
- Gemil, Tahsin, "The Issue Of Tatars Ethnogenesis", *Tatari İstorie Şi În Lume, The Tatars in the History and in the World* içinde, Bucureşti, 2003.
- Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara: Karam Yayınları, 2002.
- Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2000.
- Guboğlu, Mihail, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi (1538 M.945. 945H)", *Belleten*, L/198, (1987): 727-805.
- Guboğlu, Mihail, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, L/198, (1986): 727-805.
- Hazard, Paul, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, İstanbul: Tur Yayınları 1981.
- Hidayetoğlu, Mehmet Lütfi, "Geleneksel Türk Evi Donatı Elemanlarının Restorasyonu ve Çağdaş Yapılarda Yeniden Kullanımı: Bir Şerbetlik Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, (2013): 291-301.
- Iorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.II*, çev. Nilüfer Epeçli, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- Iorga, Nicolae; *A History Of Roumania. Land, People, Civilisation*, çev. Joseph Mc Cabe, London 1925.
- Işık, Mustafa, "XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı", *Karadeniz Araştırmaları*, 18, (2008): 19-37.
- İshakov, M. Damir, "The Tatar Ethnic Community", çev. M. E. Sharp, *Anthroplogy & Archeology of Eurasia*, 43/2, (2004): 8-1.
- Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
- Kamalov, İlyas, *Altın Orda ve Rusya, Rusya Üzerinde Türk Tatar Etkisi*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2009.

- Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, C.II*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Karpat, Kemal, “Bucak”, *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992.
- Karpat, Kemal, “Eflak”, *DİA*, C. 10, İstanbul, 1994.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV.-XVIII. Yüzyıllar Arasında Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Toplulukları*, Ankara: Murat Kitabevi, 1992.
- Milyukova, A.İ., “İskitler ve Sarmatlar”, çev. İsenbike Togan, *Erken İç Asya Tarihi* içinde, der. Denis Sinor, İstanbul: İletişim Yay., 2000.
- Pritsak, Omeljan, “Polovetsler ve Ruslar”, çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 184, (1995): 153-154.
- Pritsak, Omeljan, “Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri”, *Türkler*, C. 2 içinde, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Rasonyi, Laszlo, “Tuna Havzasında Kumanlar”, *Doğu Avrupa'da Türklük* içinde, Yay. haz., Yusuf Gedikli, İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Spinei, Victor, *Moldavia In the 11th-14th Centuries*, çev. Liliana Tedoreanu and İona Sturza, Romanya: Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XX, 1986.
- Tansel, Selahattin, *Sultan II. Bayezıt'in Siyasi Hayatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, C.II*, Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Ülküsal, Müstecap, *Dobruca ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.
- Valensi, Lucette, “The Making of a Political Paradigm: The Ottoman State and Oriental Despotism”, *The Transmission of Culture in Early Modern Europe* içinde, University of Pennsylvania Press, 1990.
- Vasary, İstvan, “The Role Of The Turcic Peoples In The Ethnic History Of Eastern Europe”, *Turks, Tatars And Russians In The 13th-16th Centuries* içinde, Burlington, Ekim 2007.
- Vasary, İstvan, *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Kemal-Hidayetoğlu, Lütfi, Mehmet “Türk Yaşam Kültürünün Geleneksel Türk Evlerindeki Yansımaları” *4th International Turkish Culture and Art Congress/Art Activity* (Egypt, 02-07 November 2009), ss.114-120.

